

**THE SIXTH INTERNATIONAL
SYMPOSIUM**

OF VAN LAKE REGION

09 – 11 JUNE 2010 – ERCİŞ

**VI. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ
HAVZASI SEMPOZYUMU**

09 – 11 HAZİRAN 2010 – ERCİŞ

EDITED BY – EDİTÖR

Prof. Dr. OKTAY BELLİ

**THE SIXTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM
OF VAN LAKE REGION**

VI. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU

Van Valiliği ve Erciş Belediyesi'nin Ev Sahipliğinde, İstanbul Üniversitesi,
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Kaymakamlığı ve TMMOB
Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 09 – 11 Haziran 2010 Tarihleri Arasında,
Erciş Belediye Başkanlığı Meclis Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları
Prof. Dr. Oktay BELLİ

Tasarım ve Uygulama
Art Direktör
Fatih YAMAŞ

Ön Kapak Resmi
Ahmet Fatih SÖNMEZ

Arka Kapak Resmi
Nihat ÇAVUŞOĞLU

Kapak Tasarımı ve Uygulama
Nil Nihan Bilkay

Düzeltili
Güzin Sühran BELLİ

Baskı ve Cilt
- ATÖLYE OFSET

İmamçesme Caddesi Tomurcuk Sokak No: 9/A
Seyrantepe – Şişli – İSTANBUL
Tel: 0212 – 332 06 02 – Fax : 0212 – 332 06 01
www.atolyeofset.com.tr

İlk Basım 2011 İSTANBUL

Erciş Belediyesi Kültür Yayınları, Nr.1
Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.
ISBN : 978-605-62294-0-4

Kitapta Yer Alan Görsel Malzemelerin Çok Büyük Bir Kısmı, Yazarları Tarafından Sağlanmıştır.
Kitapta Yer Alan Makalelerin Her Türü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu,
Yazarlarına Aittir.

A GOVERNOR OF AHLAT OF AYYUBİD STATE; HÜSAMEDİN ALİ B. HAMMAD (1224–1229)

Ahmet DEMİR *

ABSTRACT

Melikü'l Eşref, monarch of El-Cezire Ayyubid, dismissed his brother Şehabeddin Gazi who was governor of Ahlat city and joined a confederacy against of Melikü'l Eşref. He assigned Hacıp Hüsameddin Ali b Hammad el-Mevsili who was governor of Mosul as a regent of Ahlat city instead of Şehabeddin Gazi. Hüsameddin Ali governed Ahlat shrewdly and showed master politician and skilled diplomat characteristics in period of his Regent. So that he made Khwarazmian's attack to Ahlat ineffective and protected his public from external attacks. Erzurum, a part-area of Seljuk State, was entered under authority of Ahlat. In this period, siege of Celaledin Mengüberti was rollbacked successfully. Hüsameddin Ali managed Ahlat-region fairly and didn't let to do anyone an injustice.

The period of Hacıp's Ahlat regent, many caravansaraies, mosques in cities, a hospital and a big mosque in Ahlat and setting new ways by regulation step ways were done according to litteratures. West of Azerbaijan and northwest of Iran were taken under authority of Ahlat Ayyubid during period of Hüsameddin Ali's regent. When regent of Ahlat, Hüsameddin Ali, gave suggestion about new duty divion of Ayyubi State to Monarch Eşref, Kamil Muhammed, Monarch of Eagypt Ayyubid, didn't like these suggestion and he ordered to Eşref to dismiss Hüsameddin Ali from his regent.

* * Eşref Musa unable to go against order of big Ayyubid Sultan and he immediately obeyed order. So that he dismissed Hüsameddin Ali and brought İzzeddin Aybek as a regent of Ahlat.

Key words:

Ahlat, Ayyubid, Malik al-Aşraf, Şah ad-Din Gazi, Husam al-Din Ali, Malikü'l Kamil, İzzaddin Aibak.

* Ahmet DEMİR, Historian-Author, Ankara-TURKEY, e-mail: ademir63@yahoo.com

EYYUBÎLER'İN AHLÂT VALİLERİNDEN HÜSAMEDDİN ALİ B. HAMMAD (1224–1229)

Ahmet DEMİR *

GİRİŞ

Hâcib Hüsameddîn Ali b. Hammad el-Mevsilî'nin Ahlat'a Naip Olarak Atanması

1 221 yılında gerçekleşen Haçlıların püskürtülmesi olayında bir araya gelen Eyyûbî hükümdarları, düşmanın yenilgiye uğratılmasından sonra birbirlerine düştüler. Bir tarafta Mısır sahibi Büyük Eyyûbî sultanı Melikü'l Kamil Muhammed ve el-Cezire ile Ahlat sahibi Melikü'l Eşref Muzafferüddin Musa yer alırken, diğer tarafta Şam sahibi Melikü'l Muazzam İsa, Melikü'l Eşref'in Ahlat valisi Şehabeddîn Gazi, Erbil hâkimi Muzafferüddîn Kökböri, Amid ve Mardin Artukileri ile Anadolu Selçukluları hükümdar Alâeddîn Keykubad yer alıyordu. Bu ihtilaf döneminde Ahlat valisi Şehabeddîn Gazi, valilik yaptığı ülkenin sahibi olan ağabeyi Melikü'l Eşref'e muhalif olan cenahtan ayrılmayınca, ¹ Melikü'l Eşref ordusunu alarak Ahlat üzerine yürüdü. Müttefiklerinden hiçbiri Gazi'nin yardımına gelmedi.²

Muzafferüddîn Musa Ahlat üzerine yürüdüğünde, şehir halkı buna oldukça sevinmiş ve gelmesini beklemeye koyulmuşlardı. Muzafferüddîn Musa'nın halka karşı iyi bir yönetici olmasından ötürü, halk onu diğerlerine tercih ediyordu. Halk 12 Cemâziyülâhir (1 Temmuz 1224) pazartesi günü şehri Muzafferüddîn Musa'ya teslim etti. Şehabeddîn Gazi iç kaleye kapanıp direnmek istediye de o günün gecesi olunca kaleden inerek ağabeyinin yanına geldi; ondan özür

diledi ve affedilmesini istedi. Muzafferüddîn Musa kardeşinin bu yaptıklarını kınadı, fakat bu suçundan dolayı onu cezalandırmadı ancak Meyyâfarikîn hariç elinde bulunan diğer bütün şehirleri geri alındı. Bu gelişmelerden sonra Muzafferüddîn Musa, Ahlat'ta bir süre kaldıktan sonra muhtemelen kısa bir süre sonra Musul'daki görevlisi olan Hâcib Hüsameddîn Ali b. Hammad el-Mevsilî'yi yanına çağırarak Ahlat'a naip atadı.³

Bu dönemde İslam âleminin doğu bölgeleri yavaş yavaş Moğolların denetimine girmiş, bu istila yönünü batıya çevirmeye başlamıştı. Eyyûbîler'i kuzeydoğudaki en uç ülkesi olan Ahlat ülkesi de bu tehlikeyle karşı karşıyaydı. Nihayet 1225 tarihine gelindiğinde Mardin havalisine bir saldırı gerçekleştiren Moğollar, etrafı yağmaladıktan sonra saldırılarını genişleterek Ahlat'tan Sincar'a kadar olan bütün beldelere uzandılar. Moğollardan bir grup Siverek'e kadar gelirken, diğer bir grup da Fırat yakınlarındaki Nusaybin'e ⁴ kadar uzandı. Moğollar, bu beldelede binlerce insanı öldürdüler.⁵

Celâleddîn Mengüberti'nin Ahlat'a Saldırma Girişimi

Yıkılan Hârezmşâhlar devletini diriltmek amacıyla olan Celâleddîn Mengüberti, 1225 yılında Moğolların önünde kaçarak Irak'a girmiş, Dakuka'yı ele geçirmişti. Erbil sahibi Muzafferüddîn Kökböri onun yanına giderek, el-Cezire ve Doğu Anadolu Eyyûbî hükümdarı Melikü'l Eşref Muzafferüddîn Musa ile büyük Eyyûbî sultanı Melikü'l Kâmil Muhammed

*Ahmet DEMİR, Tarihçi-Yazar, Ankara-TÜRKİYE, e-posta: ademir63@yahoo.com

aleyhine, onunla ittifak anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya daha sonra da Dımeşk hükümdarı Melikü'l Muazzam İsa, Hasankeyf ve Mardin Artukileri de dâhil oldu. Bu anlaşmaya göre Muzafferüddin Musa'nın toprakları bu müttefikler tarafından ele geçirilip paylaşılacaktı.⁶ Kendisine geniş bir ülke gerektiği için Celâleddin Hârezmşâh Azerbaycan ve Gürcistan seferine çıktı. Celâleddin Hârezmşâh bu sefer sonrasında Azerbaycan'ı ele geçirmiş, arkasından Gürcistan üzerine yürüyerek Gürcüleri yenilgiye uğratarak ülkelerini baştanbaşa yağmalatmış;⁷ ertesi yıl (1226) başkent Tiflis'i ele geçirmiştir.⁸ Celâleddin Hârezmşâh aynı yıl, müttefikleriyle yaptığı anlaşmaya dayalı olarak Ahlât'a müteveccihen Tiflis'ten hareket etti. Ahlât üzerine yürümekte olan Celâleddin Hârezmşâh, Kirman'daki naibi Hacib Barak'ın isyan ettiği haberini alınca askerlerin bir kısmını gerekirse Ahlât'a saldırmaları için Tiflis'e gönderdi. Kendisi de Ahlât çevresini yağmaladıktan sonra oradan ayrıldı; hızlıca Kirman üzerine yürüdü.⁹

Celâleddin Hârezmşâh'ın Ahlât'a doğru saldırıya geçtiğini duyan ve fakat sonucundan haberdar olmayan Erbil sahibi Muzafferüddin Kökböri ile Dımeşk'in Eyyübî hükümdarı Melikü'l-Muazzam İsa, el-Cezire bölgesini ele geçirmek istedilerse de, mezkûr bölgenin sahibi Muzafferüddin Musa ile anlaşmak zorunda kaldılar.¹⁰ Celâleddin Hârezmşâh'a gelince, Kirman valisi Hacib Barak'ı yenemeyince onunla anlaşarak yerinde bıraktı.

Ahlât'taki Eyyübî Askerlerinin Hârezmlî Askerleri Yenilgiye Uğratması

Celâleddin Hârezmşâh Kirman'a gittiğinde Tiflis'teki veziri Şeref el-Mülk, elindeki yiyecek maddelerinin azaldığını ileri sürerek, Erzurum çevresinde bulunan köyleri yağmaladı ve onların pek çok mallarını ele geçirdi. Bununla yetinmeyen Hârezmliler, birçok Müslüman kadını esir aldı. Bu dönemde Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah, Eyyübî hükümdarı Muzafferüddin Musa adına hutbe okutuyor, Eyyübî Devletine tabi bulunuyordu. Hârezm-

liler ganimetlerle geri dönerlerken, onların Muzafferüddin Musa'nın Ahlât naibi olan Hüsameddin Ali onların yaptıklarından haberdar oldu. Hüsameddin Ali, askerleriyle Hârezmlilere saldırarak onları büyük bir yenilgiye uğrattı; Hârezmlilerin Erzurum ve çevresinde ele geçirdikleri bütün esirleri ve malları da geri aldı. Hüsameddin Ali ise ganimetlerle birlikte Ahlât'a geri döndü.¹¹ Hârezmşâhların veziri Şeref el-Mülk, Eyyübîler karşısında uğradığı bu yenilgi sonrasında perişan bir halde Tiflis'e döndü. Şeref el-Mülk, bir elçi vasıtasıyla Kirman'da bulunan hükümdarına gönderdiği mektupta, Ahlât'ta Muzafferüddin Musa'nın askerleri karşısında yaşadıkları yenilgi ve verdikleri büyük zayıyatı anlattı. Celâleddin Hârezmşâh bu sırada asi emiri Barak'la uğraşıyordu. Celâleddin Hârezmşâh, 623 yılının Ramazan (Ağustos-Eylül 1226) ayında Kirman'dan ayrılarak süratle Tiflis'e doğru hareket etti.¹²

Celâleddin Hârezmşâh'ın I. Ahlât Kuşatması

Celâleddin Hârezmşâh Tiflis'e dönünce, yenilginin izlerini daha yakından gördü. Ahlât'ı ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Önce Gürcülerin elindeki Kars ve Ani şehirlerine saldırdı, bir müddet sonra da bir kısım askerlerini orada bırakarak Hüsameddin Ali'yi yanıltmak için Abhaz ülkesine girdi. Aslında Celâleddin Hârezmşâh'ın Tiflis'e geldikten sonra sergilediği bu manevraların tamamı Ahlât Eyyübîleri'nin dikkatlerini dağıtıp gafil avlanmalarını sağlamak içindi. İbnü'l Esir'in tabiriyle Ancak onun buraya gelip girmesi düşmanı şaşırtmak gayesiyle kurulmuş bir tuzaktı. Celâleddin Hârezmşâh, Hüsameddin Ali'nin, kendisinin Ahlât üzerine gelmek istemediğini sanması, bu konuda mutmain olması amacıyla tekrar Tiflis'e geri döndü. Planına göre, kendisinin artık Ahlât üzerine gitmeyeceği intibayı uyandıktan sonra, aniden ve süratli bir şekilde Ahlât'a saldırılacaktı.

Bölgedeki casusları vasıtasıyla Celâleddin Hârezmşâh'ın bu planından haberdar olan Muzafferüddin Musa, Ahlât ve çevresindeki

naiplerine, Celâleddîn Hârezmşâh'ın bu planını ve acil olarak her türlü savunma tedbirlerini almaları gerektiğini bildirmesi çok geç oldu. Muzafferüddîn Musa'nın, Ahlât'a gönderdiği adamı 11 Zilkade 623/3 Kasım 1226 Perşembe günü Ahlât'a vardı. Haberci, tehlikeyi bütün boyutlarıyla Ahlât naibi Hüsameddîn Ali'ye söyledi. Bu haber Ahlât'a, Celâleddîn Hârezmşâh'ın Ahlât ülkesine ulaşmasından iki gün önce ulaşmıştı. Eyyübilerin bölge valileri kısmen de olsa eksikliklerini tamamlayabilme imkânını bulmuşlardır. Hüsameddîn Ali de hazırlıklarını tamamlayarak Celâleddîn Hârezmşâh'ı bekledi.¹³

Sonunda Celâleddîn Hârezmşâh 13 zilkade (5 Kasım 1226) cumartesi günü Malazgirt önlerine gelip konakladı; iki gün sonra da 15 zilkade (7 Kasım) Ahlât önüne gelerek şiddetli bir şekilde şehre hücum etti. Harezmi askerleri şehir surlarına gelip dayandı. Bu saldırı sonrasında iki taraftan birçok kimse öldü.¹⁴ Celâleddîn Hârezmşâh'ın ikinci büyük saldırısında da şiddetli çarpışmalar yaşandı. Harezmi askerlerin sonraki hücumları daha da şiddetlendi. Askerler surların alçak yerlerinden şehre girdiler. Hârezimli askerler malları yağmalamaya, kadınlara çirkin hareketlerde bulunarak onları esir almaya başlayınca, halk galeyana gelerek düşmanla çarpışmakta olan Eyyübî askerleriyle kenetlenerek Harezmi dışarıya atıldılar. Bu son saldırı sırasında Hüsameddîn Ali büyük kahramanlıklar gösterdi; düşman saflarının arasına dalarak Hârezimli askerlerle bizzat savaştı, düşmanın geri püskürtülmesinden sonra naibin pek çok yerinden yaralandığı görüldü. Celâleddîn Hârezmşâh'ın, üçüncü hücumu da püskürtüldü. Bütün saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra geri çekilmek zorunda kalan Celâleddîn Hârezmşâh geri çekilerek kış mevsimi yaklaşmaya kadar şehrin etrafında beklemede kaldı. Nihayet şiddetli soğuklar başladı. Kışın karın yağmaya başlaması ve soğukların artması, Hârezmi askerlerini bezdirdi. Bir ayı geçkin başarısız

Ahlât kuşatması müddetince Eyyübîler'in başarılı bir savunma sergilemeleri Hârezmilere pes etme noktasına getirdi. Yıva Türkmenleri'nin isyan ettikleri haberi Celâleddîn Hârezmşâh'ın Ahlat önünden çekilme mazereti teşkil etti. Harezmi askerler, kar yolları kapatmadan Ahlât önlerinden ayrıldı¹⁵ ve Urmiye'de isyan etmiş olan asi Türkmenlerin üzerine giderek isyanı bastırdılar.¹⁶ Böylece Ahlât'taki Eyyübî askerleri ve şehir halkı, Celâleddîn Hârezmşâh'ın bu birinci muhasarasını başarıyla savuşturdular.

Eyyübîler'in Azerbaycan'ı Hâkimiyetlerine Alması

Son Irak Selçukluları hükümdarı III. Tuğrul'un kızı Mihr-i Cihan, Celâleddîn Hârezmşâh'la evliydi. Topraklarını kendisine vermek istemeyen Mihr-i Cihan'ı, Celâleddîn Hârezmşâh'a şikâyet eden vezir Şeref el-Mülk, iftira atarak onu İldeniz devletini ihya etme çalışmaları içinde olmakla suçladı. Celâleddîn Hârezmşâh'ın vezire inanıp üzerine gelmesinden korkan Mihr-i Cihan, kurtuluş olarak Eyyübîler'in tabiiyetine girmek istedi. Mektup gönderdiği Hüsameddîn Ali, yanına 3 bin asker alıp Şaban 624/Temmuz 1227'de Azerbaycan'a girerek önce Hoy ve çevresindeki kaleleri arkasından Merend Kalesi'ni ve Nahçıvan'ı ele geçirdi.¹⁷ Eyyübî kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Şeref el-Mülk, acele olarak Tebriz'e kaçtı. Hüsameddîn Ali, ele geçirdiği yerleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra, Celâleddîn Hârezmşâh'ın hanımı Mihr-i Cihan'ı da yanına alarak Ahlât'a döndü.¹⁸ Hüsameddîn Ali, Azerbaycan'ın alınmasından sonra o sırada Nusaybinde bulunan Muzafferüddîn Musa'nın yanına gitti. Hüsameddîn Ali, Muzafferüddîn Musa'ya Tebriz halkının "Eğer Melikü'l Eşref buralara bizzat gelirse biz beldelerimizi kendisine teslim ederiz" dediklerini naklederek, onu Azerbaycan üzerine yürümeye teşvik etti. O dönemde mevcut Haçlı tehdidi ile yaklaşan Moğolların oluşturacağı tehlikeyi düşünen Melikü'l Eşref, Harezmi askerlerinin düşmanlığını kazanmanın zararlı olacağını

gördü. Kaldı ki Hârezmşâhlar'ı ki Moğollarla ciddi manada mücadele edebilen tek devletti-zayıflatmanın ya da düşmanlığını kazanmanın, hiç faydası yoktu. Muzafferüddîn Musa bu isteğe kızarak, naibine "Sen Celâleddîn'in gazabından korktuğun için yanıma geldin, oysa böyle bir hareketin sonuçlarını önceden düşünmeliydin. Şimdi de beni Azerbaycan üzerine harekete geçmeye teşvik ediyorsun", diyerek Ahlât'a geri gönderdi.¹⁸

Eyyûbilerin Tekrar Azerbaycan'a Girmeleri Ve Sonuçları

Muzafferüddîn Musa, Harran halkına haksız uygulamalarda bulunan Boğdı'yı tehdit edince, Harran'dan kaçtı.¹⁹ Boğdı, Hârezmşâhlara sığınmak amacıyla Eyyûbiler'in denetimindeki Azerbaycan topraklarından geçerken o sırada Hoy yakınlarında bulunan Eyyûbî valisi Hüsameddîn Ali'ye, kaçtığı anlamasını diye "Benim Azerbaycan'a gelişi nedenim seninle aynıdır. Efendim olan Muzafferüddîn Musa'ya hizmetten başka bir niyetim yoktur", diyerek kendisini kurtardı. Emir Boğdı, bilahare Hârezmîlerin yanına kaçtı.²⁰

Celâleddîn Hârezmşâh, Moğolların Ceyhun'u geçmeleri üzerine askerleriyle onların üzerine yürüyüp, Damagan civarında onların bir birliğini bozguna uğrattı. Eyyûbilerin Azerbaycan'a girdiği haberi üzerine geri döndü. 1228 yılında Ahlat üzerine saldırı yapma hazırlıklarını yaparken, Moğolların Ceyhun'u geçtiği ve Irak-ı Acem'e yürümeleri üzerine onları karşılamaya gitti.²¹ Celâleddîn Hârezmşâh'ın Moğollarla ve o sırada kendisine isyan eden kardeşi Giyaseddîn'le meşgul olduğu²² sırada, Hüsameddîn Ali bir kere daha Azerbaycan'a girdi. Şeref el-Mülk, topladığı bütün kuvvetlerle Hüsameddîn Ali'ye saldırdı; Hüsameddîn Ali pek çok adamını kaybedince Ahlât'a geri döndü.²³ Bu yenilgiden sonra Eyyûbiler'in Azerbaycan'daki kazanımları kaybedilmiştir.

Celâleddîn Hârezmşâh'ın Azerbaycan'a Gelip Doğu Anadolu'yu Taciz Etmesi

625/1227–1228'de Moğolları Rey'den

uzaklaştıran Celâleddîn Hârezmşâh, Moğol Kağanı'yla anlaşarak Azerbaycan'a döndü.²⁴ Aynı yıl (1228) bir müfrezesini Eyyûbî hükümdarı Muzafferüddîn Musa namına hutbe okutan Rükneddîn Cihanşah'ın ülkesine göndererek Erzurum ve çevresini yağmalatan Celâleddîn Hârezmşâh, başında bulunduğu diğer bir askeri müfreme ile de Ahlât ve Cebelcur bölgelerine saldırdı. Bu saldırı Erzurum ve Ahlât çevresinde öyle büyük bir korkuya yol açmamışken, Harran, Suruç ve çevre şehirlerde büyük bir paniğe yol açtı.²⁵ Ahlât valisi Hüsameddîn Ali ve Meyyaffar-kin valisi Şihabeddîn Gazi, Hârezmliler'in bu saldırısından sonra bağlı buldukları Muzafferüddîn Musa'yı olaydan haberdar ettiler. Muzafferüddîn Musa o sırada Dımişk meselesi²⁶ ile ilgilenmekteydi. Hüsameddîn Ali, Eyyûbî hükümdarına yazdığı mektupta Celâleddîn Hârezmşâh'ın asıl amacının el-Cezire'ye ve özellikle de Rakka'ya inmek olduğunu belirterek, Muzafferüddîn Musa'yı uyardı.²⁷

Eyyûbiler'in Anadolu Selçuklularının Erzurum'a Saldırmasını Önlemesi

Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddîn Keykubad 625/1227–1228 tarihinde Erzincan'ı ele geçirdikten sonra, Erzurum'u da topraklarına katmak istedi. Hüsameddîn Ali, bu sırada Ahlât ülkesini dış saldırılardan korumak için Şam ve el-Cezire bölgelerinden askerler toplayarak Ahlât'a getirmiş, hazır bulunduruyordu. Şayet, Erzurum Alâeddîn Keykubad tarafından ele geçirilirse, sıranın kendi ülkesine geleceğini bilen Hüsameddîn Ali askerlerini hemen harekete geçirerek Erzurum'un yardımına koştu. Alâeddîn Keykubad, Ahlât'taki Eyyûbî askerlerinin Erzurum'un yardımına geldiğini öğrenince, burası üzerine yapmayı tasarladığı seferi iptal ederek Erzincan'dan kendi memleketine döndü. İbn-i Bibi, Cihanşah'ın Alâeddîn Keykubad'a pek çok hediye göndererek kendisini affettirdiğini ifade eder.²⁸

Hüsameddîn Ali'nin Eyyûbî Hükümdarları Arasında Yapılan Yeni İdari Taksimat'a

Bakışı Ve Görevden Alınması

1229 yılında Eyyübî hükümdarları arasında yeni bir mülk taksimatı yapıldı. Şöyle ki: Eyyübî sultanı Melikü'l Kâmil Muhammed, kardeşi el-Cezire valisi Muzafferüddîn Musa'yla yaptığı yeni bir anlaşmaya göre, yeğenlerine ait yani vefat eden kardeşleri Melikü'l Muazzam İsa'nın oğlu Selahaddîn Davud'a ait olan Şam mıntıkası ondan alınarak Muzafferüddîn Musa'ya, gene Selahaddîn Davud'a ait olan Salt ve Kerek gibi şehirler de Melikü'l Kâmil Muhammed'e verilecekti. Selahaddîn Davud'a da Ruha, Harran ve Rakka verilecekti. Selahaddîn Davud'un itiraz edecek gücü yoktu.²⁹ 26 Haziran 1229 tarihinde Dımeşk'in Selahaddîn Davud'dan teslim alınmasından sonra, Melikü'l Kâmil Muhammed, anlaşma maddelerini değiştirdi. Bu değişikliğe göre Melikü'l Kâmil Muhammed, Dımeşk'i Muzafferüddîn Musa'ya verirken, Selahaddîn Davud'a verilmesi kararlaştırılan Harran, Ruha ve Rakka'yı kendisine aldı; Selahaddîn Davud'a da, kendisinin alması gereken Kerek, el-Gavr, Beysan, Nablus şehirleri ile Serhad Kalesi'ni verdi.³⁰

Bu dönemde Eyyübî emirleri arasında yaşanan bölgelerin değiştirilmesinden haberdar olunca metbuu Melikü'l Eşref'e yazdığı mektupta şunları yazıyordu: *"Ahlât ve el-Cezire'yi bırakıp da Dımeşk'i alman sana üç yönden zarar getirir. İlk olarak sen, el-Cezire'yi bırakıp da Dımeşk'i alırsan ve günün birinde Melikü'l Kâmil Muhammed, en-Nâsır'la (Selahaddîn Davud A.D.) tekrar anlaşıp Dımeşk'i senin elinden alırsa senin hiçbir gücün kalmaz. Kaldı ki bağlar, bahçeler ve zenginlik el-Cezire'dedir. İkinci olarak Celâleddîn Hârezmşâh, Melikü'l Muazzam İsa'nın mütefiki idi ve Melikü'l Muazzam İsa'nın oğluna (Selahaddîn Davud A.D.) yapacağın böyle bir hareketi hoş karşılamaz. Önce Ahlât'ı, sonra da tüm bölgeyi alır. Üçüncü olarak sen, el-Cezire sayesinde hem Anadolu Selçuklu sultanına, hem de Halifeye yakınsın. Hâlbuki Dımeşk'i alırsan onlardan uzaklaşırsın. Ayrıca el-Cezire'de senin hükmünde 10.000 atlı vardır. Ama Dımeşk'tan*

*sadece 4.000 atlı çıkar."*³¹

Hüsameddîn Ali bu ifadeleriyle efendisi olan Muzafferüddîn Musa'yı ikaz ederken, farkında olmadan dolaylı olarak ondan Eyyübîler'in Mısır'daki büyük sultanı kardeşi Melikü'l Kâmil Muhammed'e karşı uyanık olmasını, Anadolu Selçuklu sultanına yanaşmasını tavsiye ediyordu. Hüsameddîn Ali, Melikü'l Kâmil'in el-Cezire'yi ihmal edeceğini, bunun da Celâleddîn Hârezmşâh'ın Ahlât'ı kolayca ele geçirmesine olanak sağlayacağını belirterek, Ahlât'ın düşmesi durumunda el-Cezire'de hiçbir gücün Celâleddîn Hârezmşâh'ı durduramayacağını bildiriyordu. Fakat valisinin kendisine bildirdiklerinin stratejik önemini kavrayamayan Muzafferüddîn Musa, bu mektubun içeriğinden Melikü'l Kâmil'i haberdar eder. Bunun üzerine Melikü'l Kâmil kızarak: *"Şu küstaha da bak! O kim oluyor ki Eyyübî ailesinin işlerine karışıyor. Zaten Celâleddîn Hârezmşâh'ı üzerimize çeken de odur."* diyerek tepki gösterir ve Muzafferüddîn Musa'ya direktif vererek Hüsameddîn Ali'yi görevden aldırır, yerine Ahlât'a İzzeddîn Aybek'in naip olarak atanmasını sağlar. Vali Hüsameddîn Ali'nin, Muzafferüddîn Musa'nın çıkarlarını ciddi manada koruduğunu fark eden Eyyübî sultanı Melikü'l Kâmil, kardeşinin bu yetenekli valisinin pasifize olmasını istemiştir. Eyyübîler'in büyük sultanı olan ağabeyi Melikü'l Kâmil'e itiraz edecek durumda olmayan Muzafferüddîn Musa, bu emre uyararak bir süre sonra Hüsameddîn Ali'yi görevden aldı, İzzeddîn Aybek'i Ahlât'a naip tayin etti.³²

Hüsameddîn Ali'nin Vefatı

1229 yılında Melikü Eşref tarafından Ahlât'a naip olarak gönderilen İzzeddîn Aybek vazifeye başlayınca Ahlât ülkesi eski valisi Hüsameddîn Ali'yi derhal tutukladı. Aslında Hüsameddîn Ali'nin, efendisi Melikü'l Eşref'i uyarmaktan başka yaptığı bir şey yoktur. Hüsameddîn Ali, metbuuna bağlı ve saygılı, idaresindeki bölgenin yararlarını gözetken, halkını koruyan bir idareciydi.

Ortaçağ tarihçilerinden İbnü'n-Nazîf, İzzeddîn Aybek'in Muzafferüddîn Musa'ya bir mektup yazarak Hüsameddîn Ali'nin ishalden öldüğünü bildirdiğini, ifade etmektedir. Abul Farac ise Tarihi'nde Muzafferüddîn Musa'nın Celâleddîn Harezşâh'a yazdığı bir mektupta, Hüsameddîn Ali'nin muharebede öldürüldüğü ifade edilmektedir.³³

Ölüm şekli ne olursa olsun Hüsameddîn Ali, usta bir siyasetçi ve yetenekli bir diplomat olduğu gibi, dirayetli bir yöneticiydi de. Bu özelliklerinden dolayıdır ki Celâleddîn Hârezşâh'ın Ahlât saldırılarını akim bırakmış, Ahlat halkının gönlünde ayrı bir yer edinmişti. Bu vali devrinde, Ahlât Eyyübîleri'nin sınırları en geniş noktalara ulaşmıştı. Onun Ahlât naipliği döneminde, ulaşım, sağlık ve dini yaşam alanlarında ciddi çalışmalar yapılmıştır. Hüsameddîn Ali'nin, Ahlât naipliği döneminde, yollar üzerinde birçok kervansaraylar, şehirlerde mescitler inşa ettirdiği, Ahlât'ta büyük bir hastane ve cami yaptırdığı, geçilmesi son derece zor olan sarp yolları ıslâh edip yeni yollar açtığı rivayet edilir.³⁴

SONUÇ

Melikü'l Eşref Musa'nın kardeşi Şehabeddîn Gazi, Ahlat'ta kendisine isyan edince onu

DİPNOTLAR

1-Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*, Ankara, 1987, II, 521; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Editör: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1992. VI, 360.

2-Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*, II, 521. Komisyon; *DGBİT*, VI, 361.

3-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev: Abdülkerim Özeydın), İstanbul, 1987, XII, 382, 417; İbn-i Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, 1994, XIII, 222; Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*, II, 521. Ancak Cüveyni, öteki kaynakların hilafına olarak Hüsameddîn Ali'nin Eyyübî sülalesinden olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara, 1988, II, 134.

4-**Nusaybin**: Kaynaklarda Nasibeyn-i Suğra olarak da geçen bu Nusaybin, Amid'e dört

görevden aldı; yerine, Musul'daki görevlisi Hüsameddîn Ali b. Hammad el-Mevsilî'yi atadı.

Hüsameddîn Ali'nin, burada sergilediği yönetim, kendisinin usta bir siyasetçi ve yetenekli bir diplomat olduğunu ispatlamıştır. Harezmîlerin Ahlât saldırılarını akim bırakmış, halkını dış saldırılardan korumuştur. Ahlat Eyyübî toprakları bu dönemde epey genişlemiş, bütün mülhakatıyla Erzurum Eyyübîler'e bağlanmıştır. Bölgede güzel bir yönetim kuran Hüsameddîn Ali, ticarî, dinî, sağlık ve ulaşım alanlarında da faaliyetlerde bulunmuştur. Yine bu naip döneminde Azerbaycan'ın batısı ve İran'ın kuzeybatısı Ahlât Eyyübîleri'ne bağlanmıştır. Ahlat bu dönemde "Kubbetü'l İslam" unvanını kazanmıştır.

Hüsameddîn Ali, Eyyübî melikleri arasındaki mülk taksimatı işlerine karışma yanlışlığını yaparak, görevden alınma sürecini başlatmıştır. Melikü'l Eşref'e tavsiyelerde bulununca, bu tavsiyeler Mısır Eyyübîleri hükümdarı Melikü'l Kamil Muhammed'in hesabına gelmemiş, Mısır hükümdarı Melikü'l Eşref'ten Hüsameddîn Ali'yi görevden almasını istemiştir. Melikü'l Eşref Musa, emredileni derhal yerine getirerek, Hüsameddîn Ali'yi görevden almış, memlukü İzzeddîn Aybek'i Ahlat'a naip olarak atamıştır.

günlük mesafede bulunan bir yerleşim birimidir.

Harran'dan Bilad-ı Rum'a (Anadolu) gitmek isteyenler buradan geçerler. Şemseddîn Sami, Nasibeyn-i Suğra yani küçük Nasibeyn'in "Nusaybinu'r-Rum" olarak da bilindiğini kaydetmektedir (Şemseddîn Sami, "Nusaybin (Nisibis, Nisibin)", *Kamûs'ul A'lam*, İstanbul, 1894, VI, 4581). (Bu Nusaybin hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ahmet Demir; *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2004, 87.)

5-Abdulgani Bulduk; *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Elazığ, 2004, 48.

6-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 387-388, 415; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, byy. 1995, VI, 34; Mehmed Sehil Takuş, *Tarihü'l Eyyübîyun Fi Mısır Ve Biladü's-Şam ve İklimü'l Cezire*, Beyrut, 1999, 331.

7-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 391-398.

- 8-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 412-415.
İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 415, 416-417;
İbn-i Kesir, *el-Bidaye*, Ankara, 1977, 37.
9-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 416; Ahmet
Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 35-36.
10-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 417; Ahmet
Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 35.
11-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 417-418;
Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 35; Osman Turan,
Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar,
Ankara, 1958, 91.
12-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 422.
13-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 422; İbn-i
Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 234; Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı
Enbiya*, VI, 37.
14-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 423; İbn-i
Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 234; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı
Enbiya*, VI, 37; Faruk Sümer, *Yıva Oğuz Boyuna
Dair*, Türkiyat Mecmuası, IX, İstanbul, 1951, 160;
Aynı mlf., *Oğuzlar*, İstanbul, 1992, 264; Ramazan
Şeşen; *Eyyübiler*, DGBİT, VI, 361; Mükrimin Halil
Yinanç, *Celeddin Harezşah*, İA, III, 50; Osman
Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul,
1993, 367.
15-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 423-424;
Faruk Sümer, *Yıva Oğuz Boyuna Dair*, T.M., IX, 160;
Aynı mlf., *Oğuzlar*, 264; Ramazan Şeşen, *Eyyübiler*,
DGBİT, VI, 361.
16-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 433; İbn-i Kesir, *el-
Bidaye*, XIII, 242; İbnü'n-Nazîf, *Tarihü'l Mansurî*,
Neşreden: Ebu'l-İyd Dudu, Cezayir, 1981, 153;
Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 38; Abdurrahim
Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932, 46-47; V.
Minorsky, *Merend*, İA, VII, 760; Rahmi Tekin, *Ahlat
Tarihi*, İstanbul, 2000, 78.
17-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 433; İbn-i Kesir, *el-
Bidaye*, XIII, 242; İbnü'n-Nazîf, *Tarihü'l Mansurî*,
153; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 38;
Abdurrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932,
46-47; V. Minorsky, *Merend*, İA, VII, 760; Rahmi
Tekin, *Ahlat Tarihi*, 78.
18-İbnü'n-Nazîf, *Tarihü'l Mansurî*, 156-157.
19-Nesevî, *Celeddin Hârizşah*, 140; İbnü'n-Nazîf,
Tarihü'l Mansurî, 154.
20-Nesevî, *Celeddin Hârizşah*, 140.
21-Mükrimin Halil Yinanç, *Celeddin Harzemşah*,
İA, III, 56; Komisyon; *Harezşahlar*, DGBİT, IX, 53.
22-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 432, 437-440.
23-Nesevî, *Celeddin Hârizşah*, 102-105;
Mükrimin Halil Yinanç, *Celeddin Harzemşah*,
İA, III, 56; V. Minorsky, *Merend*, İA, VII, 760;
Komisyon, *Harezşahlar*, DGBİT, IX, 53. Diğer
kaynaklarca teyit edilmeyen Nesevî'nin bir rivayetine
göre, meydana gelen çarpışmalar esnasında
Muzafferüddin Musa'nın kardeşlerinden Tacü'l-
Mülk b. Ebubekir'in okla vurularak öldürüldüğü
de ifade edilmektedir. Bkz: Nesevî, *Celeddin
Hârizşah*, Aynı yer.
24-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 432, 437-440; İbn-i
Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 241-242, 250-251; Ahmet
Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 42, 155.
25-İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, XII, 443-444; Nesevî;
Celeddin Hârizşah, 106.
26-Dımişk meselesinden kasıt bildiri konumuzun
dışında kalan Eyyübî meliklerinin taht kavgasında
Muzafferüddin Musa'nın, Selahaddin Davud'un
elindeki Dımişk'i ele geçirmek için kuşatma altına
alması, müteakiben ele geçirmesi olayıdır.
27-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 446; İbnü'n-Nazîf,
Tarihü'l Mansurî, 166.
28-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 441-442; Ahmet
Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, VI, 42. Erzincan'ın Alaaddin
Keykubat tarafından ele geçiriliş safhalarını
bütün detaylarıyla anlatan İbn-i Bibi, Eyyübîler'in
Erzurum'un yardımına gelişini ve sultanın mezkûr
seferini bu yüzden iptal ettiğine hiç değinmez. Bkz:
İbn-i Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyeye Fi'l- Umurü'l Ala'iyeye
(Selçuk Name)*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara, 1996,
I, 364-369; Aynı mlf., *Selçuknâme*, (Çev: Mükrimin
Halil Yinanç), İstanbul, 2007, 111-114.
29-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 446; İbn-i Kesir, *el-
Bidaye*, XIII, 252; es-Seyyid el-Baz el-Erini, *el-
Eyubiyun*, Kahire, trs, 126-128; Ramazan Şeşen,
Eyyübiler Devleti, D.G.B.İ.T., VI, 364.
30-İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 446-447; İbn-i Kesir, *el-
Bidaye*, XIII, 252; Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*,
II, 524-525; el-Erini, *el-Eyubiyun*, 127-128; Hasan
Açanal, *Urfa Tarihi*, 110-111.
31-Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da
Eyyübiler*, İstanbul, 2007, 199.
32-Önder Kaya, *Eyyübiler*, 200.
33-İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, 448; İbnü'n-
Nazîf, *Tarihü'l Mansurî*, 180-181; Bar Hebraeus,
Abul Farac Tarihi, II, 429
34-İbnü'l Esir; *el-Kamil*, XII, 448. Rahmi tekini; *Ahlat
Tarihi*, 79. Bugüne kadar Ahlat'ta yapılan bilimsel
kazılarda bu Eyyübî valisinin yaptığı ifade edilen
Hastane ve cami, halen gün yüzüne çıkarılamamıştır.

KAYNAKLAR / BIBLIOGRAPHY

- BULDUK, Abdulgani, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, Elazığ, 2004.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, (Çev.: Mürsel Öztürk), I-II, Ankara, 1988,
- BAR HEBRAEUS, *Abul Farac Tarihi*, I-II, Ankara, 1987,
- EBÛ'L FİDA, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali (732/1331), *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, I-II, Beyrut, 1997.
- İBN-İ BİBÎ, *el-Evamirü'l Ala'ie fi'l-Umuri'l Ala'ie*, (Çev.: Mürsel Öztürk), I-II, Ankara, 1996.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (681/1282), *Vefeyâtu'l A'yan ve Enbâu Ebnai'z-Zaman*, (Thk.: İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1970.
- İBN KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev.: Mehmet Keskin), I-XV, İstanbul, 1994.
- İBN ŞEDDAD, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhim, (684/1285), *el-Alaku'l-Hatıra fi Zikri Umaraiş-Şam ve'l-Cezira*, Dimaşk, 1978.
- İBNÜ'L ADİM, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, (Nşr.: Süheyl Zekkâr), Beyrut, trs. -----, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çev.: Ali Sevim), Ankara, 1989.
- İBNÜ'L ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev.: Abdülkerim Özyayın), I-XII, İstanbul, 1987. -----, *Tarihü'l-Bahir fi'd-Devleti'l-Atabekiye*, Kahire, 1963.
- KADI BAHAEDDİN İBN ŞEDDAD, Yusuf b. Rifai b. Temim, *Kitabü's-Sireti's-Selâhaddin bi'n-Nevadiri's Sultaniye ve'l Mehasini'l Yusufiye*, yy., trs.
- KÂTİP İMADEDDİN EL-İSFEHANÎ, *Berküş-Şamî*, İstanbul, 1979.
- NESEVÎ, *Celâleddin Hârezmşâh*, (Çev.: Necib Asım), İstanbul, 1931.
- ŞEREFHAN, *Şerefname*, (Çev.: M. Emin Bozaslan), İstanbul, 1990.
- ALGÛL, Hüseyin, *İslam Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1987.
- DEMİR, Ahmet, *Urfa Ve Çevresi Eyyübîler Tarihi*, İstanbul, 2008.
- , "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlât Ve Çevresinde Eyyübî Hâkimiyeti", *Uluslararası Tatvan Ve Çevresi Sempozyumu*, 31 Ağustos-02 Eylül 2007, Tatvan/Bitlis.
- , "Meyyâfârkîn Eyyübîleri (1185-1260)", *Uluslararası Silvan Tarihi Sempozyumu*, 25, 26, 27 Nisan 2008, Silvan/ Diyarbakır.
- , "Eyyübîler Döneminde Hasankeyf", *Uluslararası Batman Sempozyumu 15-17 Mayıs 2008*, Batman Valiliği, Batman.
- , "Eyyübîler Döneminde Van Gölü Havzası", *IV. Uluslar arası Vangölü Havzası Sempozyumu*, 17-21 Haziran 2008, Ahlât/Bitlis.
- , "Eyyübîler Devrinde Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, 27-28 Mayıs 2004, Ankara, 2009, 99-115.
- , "Eyyübîler Döneminde Hilvan Mıntıkası", *GAP Ekseninde Gelişen / Değişen Hilvan Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2008, Hilvan/Şanlıurfa
- , "Eyyübîler Devrinde Lice Ve Çevresi", *Ulusal Lice Sempozyumu*, 5-6 Eylül 2008, Diyarbakır/Lice.
- , "Eyyübîler'in Gürcistan ve Azerbaycan'a Açılmalarında Sürmari Kalesi'nin Rolü", *II. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuhun Gemisi Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2008, Ağrı/ Doğubayazıt.
- , "Eyyübîler'e Tabi Olarak Artukiler", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu*, 25-27 Ekim 2007, ARTUKLULAR I, Mardin, 2008, 89-118.
- , "XII. Ve XIII. Yüzyılda İslam Aleminin Siyasi Ve Sosyal Yapısı", *Uluslararası Seyfuddin Amidi Sempozyumu*, 24-26. 10. 2008, Diyarbakır.
- , "Eyyübîler Devrinde Cizre Ve Çevresi", *Uluslar Arası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, 14-16 Mayıs 2010

- en-NEDEVÎ, Ebu'l Hasan, *İslam Önderleri Tarihi*, (Çev.: Yusuf KARACA), İstanbul, trs.
ELİYARLI, Süleyman, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı, 1996.
el-ERİNÎ, es-Seyyid el-Baz, *el-Eyyubiyyun*, Kahire, trs.
HASAN, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, (Trc.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), I-VI, İstanbul, 1987.
HİTTİ, Philip K., *İslam Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1981, IV.
KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlât Mezar Taşları*, Ankara, 1972.
-----, *Ahlât Mezar Taşları*, Ankara, 1992.
KAYA, Önder, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyübiler*, İstanbul, 2007.
Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Editör: Hakkı Dursun Yıldız) I-IV, İstanbul, 1992.
Komisyon, *Selahaddin'in Mirası*, (Çev.: Serdar Şengül, Bilal Öztunç, İstanbul, 2000.
LYONS, Malcolm Cameron ve Jackson, D.E.P., *Selahaddin Kutsal Savaşların Politikaları*, (Çev.: Zehra Savan), İstanbul, 2006.
MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.
MUSTAFA, Şakir, *Salahüddin el-Farisü'l Mücahid ve'l-Melikü'l Zahid el-Müftera Aleyhi*, Dınişk, 2003.
ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler Ve Hanedanlar*, I-IV, Ankara, 1990.
RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev.: Fikret Işıltan), I-III, Ankara, 1992.
SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, Ankara, 1990.
SÜMER, Faruk, "Ahlât Şehri Ve Ahlâtşahlar", *Belleten*, Ankara, L, S.197, (Ağustos 1987), s.447-493.
ŞERİF, Abdürrahim, *Ahlât Kitabeleri*, İstanbul, 1931.
ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin Eyyübî Ve Devlet*, İstanbul, 1987.
-----, *Selahaddin Devrinde Eyyübiler Devleti*, İstanbul, 1983.
-----, *İmadeddin Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihiyle ilgili Bahisler*,
Selçuklu Araştırmaları Dergisi III, Ankara, 1971.
-----, *Harran Tarihi*, Ankara, (1993 ve 1996 tarihli baskılar).
TAKUŞ, Mehmed Sehil, *Tarihü'l Eyyübîyun fi Mısır ve Biladîş-Şam ve İklimi'l Cezire*, Beyrut, 1999.
TANERİ, Aydın, *Celâlu'd-Din Hârezmşâh ve Zamani*, Ankara, 1977.
TEKİN, Rahmi, *Ahlât Tarihi*, İstanbul, 2000.
TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973.
-----, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958.
CORCİ, Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev.: Zeki Meğâmiz), İstanbul, 1978, IV-V.
BECKER, C.H., "Efdal (Abu'l hasan Ali)", *İ.A.*, IV, 130-131.
-----, "Eşref" *İ.A.*, IV, 395-396.
-----, "Eyyübiler", *İ.A.*, IV, 424-429
-----, "Adil (el-Melikü'l Adil I. Abu Bekr Muhammed B. Ayyub)", *İ.A.*, I, 139-141.
-----, "Adil (el-Melikü'l Adil II. Abu Bekr Seyfeddin)", *İ.A.*, I, 141.
KAFESOĞLU, İbrahim, "Kök-Böri", *İ.A.*, VI, 885-892.
MİNORSKY, V., "Kürtler", *İ.A.*, VI, 1089-1114.
SOBERNHEİM, M., "Salahaddin Eyyübî" *İ.A.*, X, 103-110.
SÜMER, Faruk, *Ahlât, D.İ.A.*, II, 19-22.
ŞEMSEDDİN SAMİ, "Eşref", *Kamûsu'l A'lâm*, İstanbul, 1898, Mihran Matbaası, II, 973-974.
-----, "Salahadin-i Eyyübî", *Kamûsu'l A'lâm*, İstanbul, 1894, IV, 2964.
-----, "Eyyübiler" *Kamûsu'l A'lâm*, İstanbul, 1889, II, 1175.
YINANÇ, Mükrimin Halil, "Bitlis" *İ.A.*, II, 657-664.
-----, "Celâleddin Hârezmşâh", *İ.A.*, III, 49-53.
TURAN, Osman, "Keykubad I", *İ.A.*, VI, 646-661.